

PAYİTAHT İSTANBUL'UN İDARESİ

MEHMET İPŞİRLİ*

Dünyada medeniyetleri temsil etmiş, onlara ev sahipliği yapmış şehir sayısı çok azdır. İstanbul şüphesiz bunların başında gelir. Bin yıl Bizans'a ve Hristiyanlığa, onun yarısı kadar da Osmanlılara ve İslam'a payitaht olmuştur. Dünyanın iki büyük medeniyetine ev sahipliği yapan pek güzel isimlerle anılmış olan kente kimlik kazandıranlar ise, buranın mükemmel bir cazibe merkezi hâline gelmesi için uğraşan kurucu hükümdarlar ve yöneticiler olmuştur. Bunlardan bazıları isim isim bilinir, hatırlanır, pek çoğu ise isimsiz kahramandır, ancak bu şahsiyetler İstanbul'a ve onun halkına önemli hizmetler sunmanın zevkini yaşamışlardır.

Bu şehre güzellik ve ayrıcalık bahşeden birçok özellik vardır. Coğrafi vaziyeti, iklimi, denizle olan münasebeti ve tabiat güzelliği bunların başında gelmektedir. Bizans döneminden bu güne kadar tarihin her devrinde İstanbul'a gönül verenler olmuş, bu kişiler bu şehirde yaşamının bir ayrıcalık olduğunu idrak ederek daima minnettarlık duymuşlardır. Bütün bu güzelliklerin farkında olan Bizans imparatorları, Osmanlı sultanları İstanbul ile doğrudan ilgilenmişler ve burada hususi bir idari teşkilat oluşturmuşlardır.

Tanzimat Dönemi'ne kadar olan klasik Osmanlı idari teşkilatında eyaletlerin idaresi beylerbeyi/valilere, sancaklar sancakbeyilere, kazaların idaresi ise kadılarına verilmekte idi. İstanbul bu taksimatın dışında hususi bir idari yapıya sahip olup buraya ayrı bir vali tayin edilmemiştir. Bunun başlıca sebebi payitaht olmasıdır. İslam dünyasında payitaht olmuş şehirlerde de çoğu kere benzer bir uygulamanın olduğu bilinmektedir.

Daha önce İslam devletlerine başkentlik etmiş olan Medine, Şam, Bağdat, Kahire'de de benzer bir uygulama görülmektedir. Hz. Ömer başkent Medine'ye, Muaviye 661 yılında başkent olduğunda Şam'a ayrı bir vali tayin etmemiş, bizzat kendileri şehrin idaresiyle ilgilenmiştir.

İstanbul'da valinin yerine padişah ve sadrazam yönetimle ilgilenmiş, kazai olarak ise İstanbul ve Bilad-ı Selase (Üsküdar-Galata-Eyüp) kadıları şehrin hukuki, beledî ve bir ölçüde idari teşkilatından ve yönetiminden sorumlu olmuşlardır. Burada konuyu, birincisi doğrudan doğruya İstanbul'un yönetimini üstlenmiş olan yetkililer, ikincisi dolaylı bir şekilde İstanbul'un idaresi için temel hususları belirleyen yöneticiler şeklinde veya bir başka ifadeyle dar ve geniş manada İstanbul yönetimini üstlenenler şeklinde ele almak daha doğru olacaktır.

Osmanlı Sultanları ve Şehrin İdaresi

Fatih Sultan Mehmed'den itibaren Osmanlı padişahları gerçek manada "eben an ceddin" yani atadan dededen İstanbullu ve bu şehrin her türlü ihtiyacı, gelişmesi, kimlik kazanması için büyük çaba sarf etmekte idiler. Fatih Sultan Mehmed'in dünyası İstanbul üzerine inşa edilmişti. Bu şehir onun zihin dünyasında tasarladığı büyük cihan devletinin payitahtı olacaktı. Daha fetih sırasında ve sonrasında şehrin fazla tahrip edilmemesi, yağma ile zarar görmemesi için gayret gösterdi. 1204'te IV. Haçlı Seferi sırasında şehrin Latinler tarafından nasıl harap edildiği çok kötü bir hatıra olarak hafızalarda tazeliğini koruyordu.

Bir taraftan şehrin imarı ve iskânı, bir sanat ve kültür merkezi olması diğer taraftan Türk-İslam hüviyetinin şehre kazandırılması, çok dinli, çok ırklı ve kültürlü bu kozmopolit kentte huzur ve güvenliğin sağlanması, hülasa İstanbul'un her yönüyle cihan devletine layık bir başkent olması için Fatih çok büyük çabalar sarf etmiştir. Fetihden hemen sonra şehirde tedirginlik içinde bulunan Galata zimmîlerine vermiş olduğu emanname şehrin yeniden canlanması için çok önemli bir teşebbüstür.¹

¹ Fatih Sultan Mehmed, "Ben ulu padişah ve ulu şehinşah Sultan Mehmed Han b. Sultan Murad Hanım. Yemin ederim ki" diye başlayan emannamesinde zimmîlerin

* İstanbul Medipol Üniversitesi

1- Fatih Sultan Mehmed (Şekaik)

Özellikle sarayını Ayasofya yanında Sarayburnu'na taşıyıp selatin cami ve külliyesini bugün kendi adıyla anılan tepede inşa ederek hem şehrin kimliği için belirleyici adımlar atmış hem de kendisinden sonraki padişahlar için bir örnek teşkil etmiştir.²

gayrimenkulleri, vergileri, ticari ve zirai hayatlarıyla ilgili haklar sıraladıktan sonra, çan ve nakus çalmamak şartıyla kiliselerinin ellerinde kalacağı, camiye çevrilmeyeceği, serbestçe ibadetlerini yapacakları hakkında teminatı içeren bir emanname vermiş, bunun tesir ve yankıları uzun süre devam etmiştir. A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1990, c. 1, s. 477.

² Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara 1954; Halil İnalçık, "Mehmed II", *İA*, VII, 506-535; Halil İnalçık, "İstanbul", *ET* (İng.), IV, 224-248; Halil İnalçık, "İstanbul", *DİA*, XXIII, 220-239; Halil İnalçık, "İstanbul: An Islamic City", *Journal of Islamic Studies*, 1990, c. 1, s. 1-23; Halil İnalçık, "Ottoman Galata", *Premier Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne*, ed. E. Eldem, İstanbul 1991, s. 17-105.

2- Kanunî Sultan Süleyman, Veziriazam-ı Sokollu Mehmed Paşa ile (*Hünernâme*)

Fatih'ten sonra hemen her Osmanlı padişahı ve hanedana mensup sultanlar payitaht İstanbul'un idaresi ve gelişmesi için mutlaka bir katkıda bulunmuştur. II. Bayezid ve Kanunî Sultan Süleyman'ın takip etmiş olduğu siyaset bilhassa hatırlanmaya değer niteliktedir.

Kanunî'nin kırk altı yıllık saltanatı (1520-1566) döneminde İstanbul bir Türk-İslam şehri olarak kimliğini tamamlamıştır. İstanbul'un yedi tepesinden Boğaziçi'ne ve Haliç'e hâkim bir tepesi üzerine inşa ettirdiği, bugün kendi adıyla anılan semtteki muazzam Süleymaniye Külliyesi ilmî seviyesiyle, takip ettiği programlarla ve mimarî özellikleriyle bir dönüm noktasını ifade etmektedir. Ayrıca Kanunî şehrin zaruri su ihtiyacını karşılamak için büyük gayret göstermiştir. Bilhassa Halkalı ve Kırkçeşme suyolları ve şebekesinin tamiri, yeni hatların döşenmesi, başta Süleymaniye Külliyesi olmak üzere şehrin muhtelif yerlerine çeşmelerin konulması gibi çok kapsamlı ve

3- İstanbul'u teftişe çıkan padişahlardan III. Mustafa'nın tuğrası (BOA)

masraflı muazzam su projelerini gerçekleştirmek için büyük çaba sarf etmiş, gelişmeler hakkında devamlı bilgi almış, ilgililere emirler vermiştir.

Kanunî dönemine ait ilgi çekici, hatta mizah gibi algılanabilecek anlamlı bir olayı görgü şahidi olarak Selânikî şöyle kaydetmiştir:³ Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatının sonlarında 1563 yılı Kasım'ında İstanbul'da büyük bir sel felaketi oluyor. Günlerce sağanak yağmur yağıyor, Halkalı ve Kâğıthane bölgeleri su altında kalıyor. Padişah, bu afeti yerinde görmek, tedbirler almak istiyor. Halkalı'daki bölgeleri gezerken sel suyuna kapılıyor, yaşlı padişahı bu tehlikeden güçlü kuvvetli bir yiğit zorlukla kurtarıyor ve yüksekçe bir yere çıkarıyor. Bundan sonra Sultan Süleyman, İstanbul'da suların bu şekilde birikip felakete sebep olmaması için alınacak tedbirleri araştırıp mimarbaşısı ve diğer görevlileri çağırıyor, suyollarının ıslahı, yenilenmesi gündeme geliyor ve bu konuda Kiriz Nikola adındaki bir Rum suyolcusunun su yolu sistemini çok iyi bildiğini söylemeleri üzerine Kanunî bu zimmîyi huzuruna çağırıyor ve Mimar Sinan'ın nezaretinde ona talimat veriyor. Aradan bir süre geçtikten sonra Kanunî, zimmînin niçin gelip bilgi vermediğini sorunca, "Padişahım, Nikola'yı Ali Paşa kulunuz hapsedti." diyorlar. Sultan Süleyman derhâl paşayı çağırıp sebebini soruyor. Paşa böyle bir hapsin söz konusu olmadığını, fakat Nikola'nın İstanbul'un her tarafına sular getirmeyi, çeşmeler yapmayı planladığını, eğer İstanbul'un her tarafına çeşmeler yapılacak olursa taşradan bütün Arap ve Acem halkının İstanbul'a akın edeceğini, gelecek padişahlar devrinde İstanbul'un çok fazla nüfusu kaldıramayacağını ve şehirde büyük bir huzursuzluğun yaşanacağını ifade ediyor, bunu teftiş edeyim diye zimmîyi

3 Selânikî, *Târih*, haz. M. İpşirli, İstanbul 1989, s. 1-4.

nezaret altına aldım, mesele bundan ibarettir, şeklinde padişaha bir yorumda bulunuyor.⁴

Refahın ve servetin büyük gelişmeler kaydettiği XVI. yüzyılda hanedan mensupları ve devrin vüzera ve ümerası da şehrin imarına ve idaresine çok önemli katkılar sağlamışlar, özellikle İstanbul'un pek çok semti, yaptırmış oldukları eserler ve külliyele sebebiyle bu devlet ricalinin adıyla anılır olmuştur.⁵ XVII. yüzyıl başlarında I. Ahmed'in bugün kendi adıyla anılan semtte Sultanahmet Külliyesi'ni inşa etmesiyle Bizans döneminden beri çok önemli bir mekân olan bu meydan bir kat daha önem kazanmıştır. Böylece Fatih semtinden başlayıp Saraçhane-Süleymaniye-Beyazıt üçgeni ile genişleyen ve Divanyolu'ndan Sultanahmet'e ulaşan eksen İstanbul'un vüzera ve ulemeden seçkin ailelerin oturduğu kibar muhitleri olmuştur.

Padişahların İstanbul'un idaresi ve meseleleriyle yakından ilgilendiklerinin en önemli delili, İstanbul ve Bilad-ı Selase denilen Galata, Üsküdar ve Eyüp kadılarına hitaben çıkarmış oldukları binlerce fermandır. Bu fermanlar Divan-ı hümayun Mühimme defterlerine,⁶ İstanbul kadı sicillerine kaydedilmiştir. Hatta bu siciller arasında sadece İstanbul'a ait fermanların kaydedildiği defterler de bulunmaktadır. Diğer taraftan görülen lüzum veya yapılan bir teftiş sonunda padişahların, sadrazamların telhisleri üzerine veya doğrudan beyaz üzerine yazdıkları İstanbul ile ilgili çok önemli hatt-ı hümayunları bulunmaktadır.⁷

İstanbul'un inşası ve kimliğini kazanması konusunda padişahların, özellikle sıkıntı ve huzursuzlukların arttığı, şikâyetlerin çoğaldığı, iktisadi zorlukların yaşandığı dönemlerde sıkça şehir içerisinde tebdil gezmeleri çok önemli bir uygulama idi. Bu kadim âdet padişahlara ve diğer yetkililere doğrudan halkı özellikle payitaht halkını tanıma, alınan tedbirlerin, verilen emirlerin ne ölçüde uygulandığını gözlemeleme imkânı vermesi açısından çok iyi bir fırsat idi.

XVI. yüzyıldan itibaren padişahlar, farklı meslek erbabının kıyafetleri içerisinde İstanbul halkı arasına

4 Bu tedbir iki şekilde yorumlanabilir: Bugün yaşanan asayiş problemlerinin, çeşitli sıkıntılarının daha o zamanlarda yaşanabileceğini düşünmek mümkün; diğer taraftan da şehrin imarına koskoca bir sadrazamın böyle bir düşünce ile mani olmasının anlamsızlığı düşünülebilir.

5 Bugün İstanbul'da bulunan pek çok paşa mahallesi bunun en önemli kanıtıdır.

6 Ahmed Refik Altınay (*İstanbul Hayatı*, I-IV) mühimmelerden İstanbul ile ilgili hükümleri seçerek yüzyıllarına göre dört kitap halinde yayımlamıştır.

7 E. Z. Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları: Nizam-ı Cedid 1789-1807*, II c., İstanbul 1942-1946.

karışarak halkın hissiyatını anlamaya önem verir, buradan elde ettikleri izlenimlerle idari ve siyasi tedbirler alırlardı. Mesela Kanunî ile veziriazamı İbrahim Paşa sipahi elbisesi ile tebdil gezerlerdi.⁸ XVII. yüzyılda genç yaştaki padişahların daha sık tebdil gezmek arzusunda oldukları, böylece kafes arkasında geçen şehzadeliklerinden sonra halkı tanıma fırsatı elde ettikleri görülmektedir. Genç Osman (II.) genellikle bostancı kıyafetiyle İstanbul halkı arasında dolaşırdı.⁹ IV. Murad büyük toplumsal sıkıntıların yaşandığı bir dönemde İstanbul halkı arasında tebdil gezmeye çok önem vermekte idi. Veziriazamını, bazen kardeşini ve musahibini yanına alarak, Kapıkulu Ocağı'nı, serkeş ve laubali tavırlı kimseleri tedip için sıkça tebdil gezer ve sert cezalar verirdi. Sultan IV. Murad'ın tebdilleri halk arasında pek çok hikâye ve menkıbeye konu olmuştur.

Padişahlar tebdilkiyafet ile ava çıktıklarında şahit oldukları olumsuzluklara müdahale eder ve tedbir alır, hatta şahit oldukları olumsuzluklardan dolayı ölüm de dâhil çok ağır cezalar verirlerdi.¹⁰ Padişahlar tebdil gezmeleri sırasında maiyetlerinde bazı görevlileri bulundururlardı. Bunlar arasında en önemlileri tebdil hasekileri, daha sonraları tebdil piyadeleri idi. Lüzumu hâlinde bunlar da kıyafet değiştirerek İstanbul'da dolaşırlardı.¹¹

Tebdil gezmelerde III. Mustafa, I. Abdülhamid ve III. Selim'in ayrı bir yeri bulunmaktadır. III. Mustafa, sarı mest ve renkli elbise giymeme yasağına uymayan bir ekmekçi zimmî ve bir Yahudinin durumlarını tebdilkiyafet sırasında fark edince bunlar siyasetle cezalandırılmıştı.¹² I. Abdülhamid'in ulema kavuğu üzerine yeşil destar sarıp maiyetine silahtarağa, Mabeyn ağaları ve çavuşlardan bazılarını alarak suriçi İstanbul'u veya çarşı pazarları, kapanları tebdilen teftiş ettiği, bu tebdillerin sabahleyin başlayıp ikinci vaktine kadar sürdüğü görülmektedir. Tebdil sonrasında, İstanbul halkı ile çarşı ve pazarlar hakkında ilgililere bazen çok sert emirler çıkarıldığı belgelerden anlaşılmaktadır.¹³

8 Âli Mustafa Efendi, *Künhül'ahbâr*'dan naklen 96b-97a; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1945, s. 59.

9 Kâtib Çelebi, *Fezleke*, İstanbul 1287, c. 2, s. 9; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 60.

10 Nitekim IV. Murad, Maltepe'de tebdil gezerken Çigalazâde Mahmud ve Yusuf, Sultanzâde Mehmed ve Vezir Mustafa paşaları yerlerinde bulamayınca gazaba gelerek paşaların kadırgalara bindirilip Kıbrıs'a sürgün edilmesini emretmiş, bkz. Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi, *Târih*, haz. Z. Yılmaz, Ankara 2003, s. 1081.

11 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 475.

12 Şem'dânizâde, *Mürî't-tevârih*, haz. Münir Aktepe, İstanbul 1978, c. 2/A, s. 12,

13 Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi: Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul 2001, s. 47-55.

4- III. Selim'in İstanbul ile ilgili bir fermanı (BOA)

III. Selim tahta cülusundan itibaren aksaklıkları, yolsuzlukları teftiş etmek ve anında cezalandırmak için tebdil gezmıştır.¹⁴ 1789 Temmuz'unda Moda burnunda tebdil gezen padişah Anadoluhisarı'nda yangın haberi gelmesi üzerine o tarafa giderken yangının söndürüldüğünü öğrenip saraya dönmüştü. Yine bu sıralarda tebdilen Kız Kulesi'ne gelen padişah, kule dizdarının görev başında olmadığını tespit edince, bulunup denize atılmasını emretmişse de etrafın istirhamı üzerine kule dizdarının canını bağışlayıp onu görevden uzaklaştırmıştır.¹⁵ Bir defasında tebdilkiyafet

14 Sema Arıkan (haz.), *III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, Ankara 1993, tür.yer.

15 F. M. Emececi (haz.), *Taylasanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi: İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789)*, İstanbul 2003, s. 52-53.

5- II. Mahmud'un tuğrası (BOA)

Baruthane'ye gittiğinde görevlilere niçin az barut tabolduğunu sorduğunda, onların "Ağam bizim gündelik altışar paradır, altı para ile adam bir gün yaşayabilir mi?" cevabını vermeleri üzerine kaymakam paşaya yazdığı hatt-ı hümayunda paşanın bu durumla yakından ilgilenmesini buyurmuştu.¹⁶ İstanbul sokaklarında çok sık tebdil gezen III. Selim'e karşı suikast tehlikesinden endişelenen Şeyhülislam Mehmed Şerif Efendi bu kaygısını laubali bir tarzla bildirince Selim bunu hoş karşılamayarak yeni tayin olunduğu hâlde şeyhülislamı azletmişti.¹⁷

Ülke yönetimi ve payitaht İstanbul'un idaresi ve asayişi ile çok yakından ilgilenen II. Mahmud'un da

İstanbul'da sıkça tebdil gezdiği, tespit ve müşahede ettiği aksaklıklar konusunda yetkililere emirler verdiği *Letâif-i Enderun*¹⁸ ve *Câbî Târihi*¹⁹ gibi dönemin kaynaklarında zikredilmektedir.

Padişahların tebdil gezmeleri sayesinde birçok haksızlığı, bozukluğu bizzat göreceği, bunlarla ilgili tedbirler alacağı hususunda halkın da beklentisi olmuştur. Bu uygulama son padişah dönemine kadar devam etmiştir. Nitekim İttihat ve Terakki'nin kötü idaresinde perişan hâle gelen halk İttihatçılara karşı olan Sultan Vahdeddin'i bir ümit olarak görmüş ve sultanın tebdilikyafet halk arasında gezerek fenalıkları tespit ettiğine inanmıştı.²⁰

¹⁶ Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, c. 2, s. 63.

¹⁷ Mecmua, TTK Ktp. nr. 58, s. 68; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1959, c. 4/2, s. 499.

¹⁸ Hızır İlyas, *Târîh-i Enderun: Letâif-i Enderun*, İstanbul 1276.

¹⁹ Câbî Ömer Efendi, *Târih*, haz. M. Ali Beyhan, Ankara 2003, s. 396, 453, 455, 703.

²⁰ İsmail H. Danişmend, *İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1972, c. 4, s. 442-443.

Sadrazamlar ve Şehrin İdaresi

Padişahların vekil-i mutlakı olarak sadrazamlar bütün ülkenin yönetiminden ve payitaht İstanbul'un idaresi, halkın huzur ve güvenliğinden doğrudan sorumlu idiler. Hatta zaman zaman şehrin düzeninin aksamasından dolayı sadrazamların çok müşkül durumlara düştükleri olurdu. Nitekim Sultan İbrahim, İstanbul sokaklarında seyyar satıcıların düzensiz gezip dolaşmalarını yasakladığı hâlde, şehir içindeki bir teftişi sırasında sokaklarda seyyar satıcılara rastlaması üzerine, emrinin dinlenmediğine çok hiddetlenerek sadrazamı Salih Paşa'yı siyaset (ölüm) ile cezalandırmıştı.²¹ Ancak bu ağır cezanın başka sebepleri olduğu, Salih Paşa'nın padişahı hal' etmek teşebbüsünden dolayı böyle bir cezanın verildiği de bazı kaynaklarda belirtilmektedir.

Sadrazamların İstanbul'un idaresi ve teftişi konusundaki en önemli icraatları kol gezmeleridir. İstanbul'un asayişi, ihtiyaçlarının karşılanması, esnafın teftişi, ölçü ve tartıların kontrolü sadrazamın kol gezmesi sırasında yapılır ve suçlulara anında ağır cezalar verilir. Aslında İstanbul kadısı, yeniçeri ağası, bostancıbaşı vs. İstanbul'un asayişinden ve idaresinden sorumlu ise de bütün bu yetkililerin üstünde yer alan sadrazamın resen yaptığı teftişler büyük önem taşır ve bu teftişler kalabalık bir maiyet ile yapılırdı.

Sadrazamın kola çıkması, lüzum gördüğü zamanlarda, sadrazamın sabahleyin erkenden maiyeti ile birlikte Eminönü, Bahçekapı Unkapanı, Şehzadebaşı, Divanyolu ve Ayasofya havalisinde esnafın, ölçü ve tartıların teftişi ile olurdu. Bu teftiş belirli düzen ve kıyafet içerisinde gösterişli bir şekilde icra edilirdi. Sadrazam selimî kavuğu ve erkân kürkü ile at üzerinde gider, subaşı perişanî kavukla, asesbaşı süpürge sorgucuyla, beraberinde çardak çorbacısı, İstanbul kadısı kethüdası perişanî kavuğu ile dergâh-ı âli çavuşları mücevvezleriyle yürürlerdi. Bunların arkasında İstanbul kadısı başında "örf" denilen kavuğu ile tek başına atı üzerinde gelir, ardından ise atı üzerinde selimî kavuğu ile yeniçeri ağası onu takip ederdi.

Bu kol gezmeler İstanbul'da nizamın sağlanmasında çok etkili olurdu.²²

Ayrıca sadrazamlar da zaman zaman İstanbul'un çarşı ve pazarlarında tebdilikıyafet teftişe çıkarlardı.

6- Şeyhülislam (sağda) ve reisülküttab (Brindesi)

XVII. yüzyılın ilk yarısında eserini kaleme alan topçular kâtibi bu hususta şunları yazar: "Veziriazam, çarşularda bir ferdin dükkânında ziyan olursa benden alsunlar diye tenbih ederdi. Veziriazam her şeb tebdil-i suret ile dükkânları, kahvehaneyi tavaf ederlerdi. Müslümanlardan bir ferd zarar çekmesünler deyü. Nizam-ı âlem adalet üzre mamur idi. Ve narhlardan ziyade bir ferd mizan tutmazlardı. Ve ahkâm-ı şer'iyeyi icra ederlerdi."²³

Sadrazam "serdar-ı ekrem" sıfatıyla sefer için İstanbul dışına çıktığı zaman kendisine vekâlet eden sadaret kaymakamı da zaman zaman maiyetiyle İstanbul'da kol gezerdi. Nitekim III. Mehmed'in sadrazamla beraber 1596'da Macaristan seferine

²¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 3/2, s. 393-394.

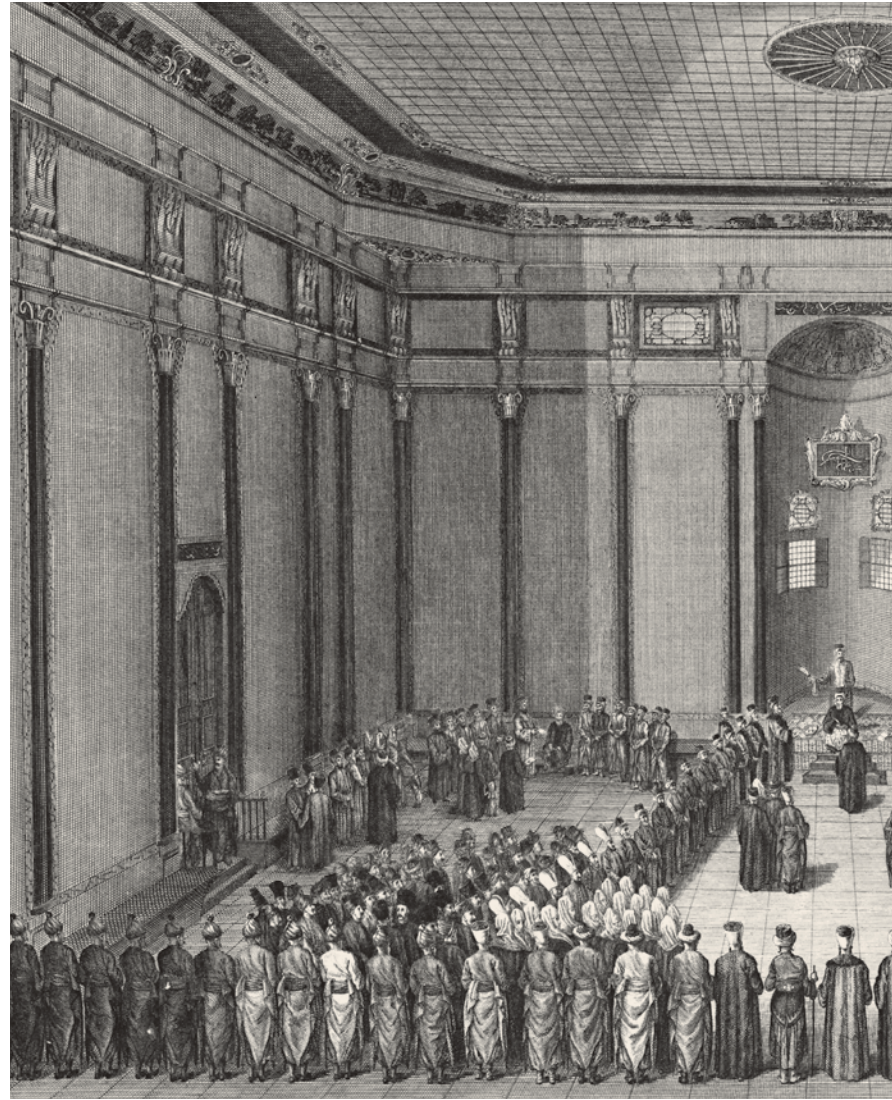
²² İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1948, s. 141-147.

²³ Topçular Kâtibi, *Târih*, s. 378.

7- Sadrazam (Miller)

çıkması üzerine İstanbul'da kaymakam ve muhafız olarak kalan Vezir Hasan Paşa'nın, başkentte güven ve huzur ortamı sağlamak amacıyla "bir an ve bir saat hâlî durmayup muttasıl atı arkasından inmeyüp günde iki defa çavuşlar ve muhafızlar" ile kol gezdiğini, "her bir şah-rahtan debdebe ile güzâr eyleyüp" halka kendisini gösterdiğini, emir ve yasaklara uymayanlara sert cezalar uyguladığını, hatta yer yer suçluları astırdığını, herkese korku saldıığını, kentin zahiresini temin konusunda da çaba harcadığını, İstanbul kadısı ile muhtesibin,

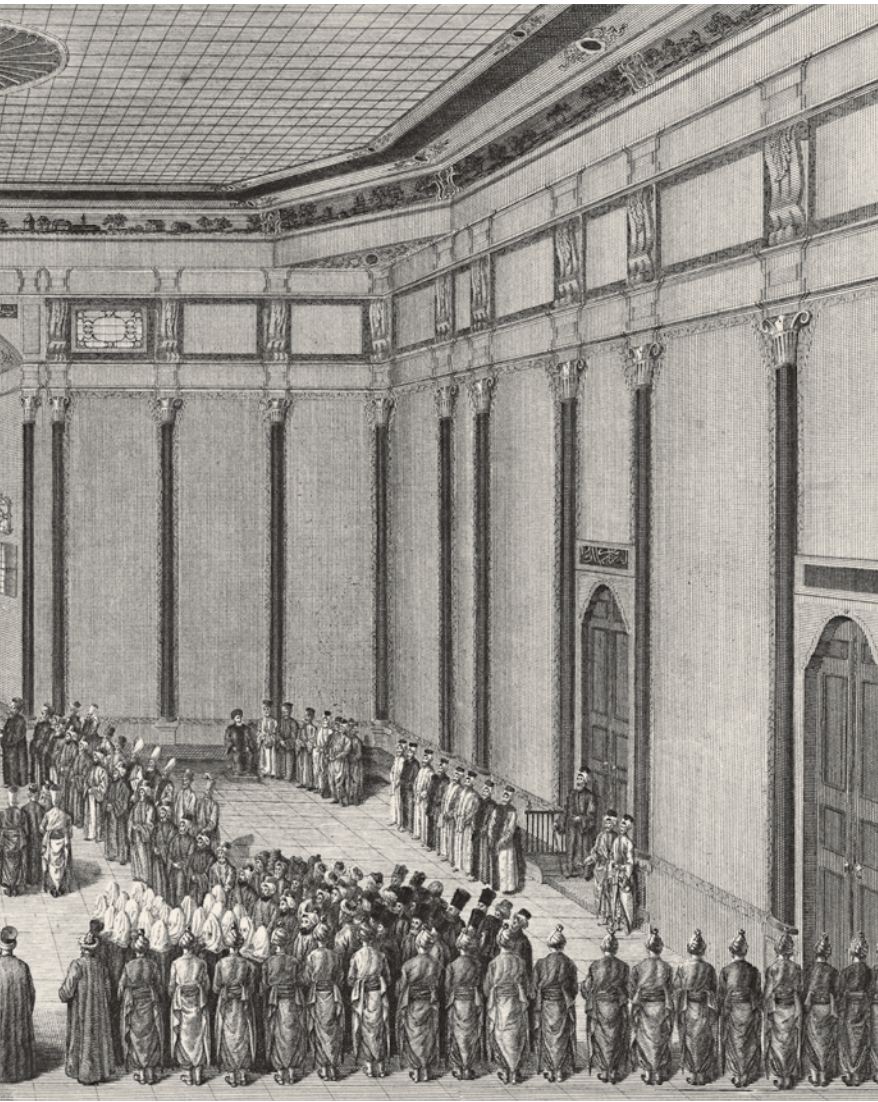
8- Sadrazam divanı (d'Ohsson)

subaşının, bostancıbaşının da aynı şekilde gayret ederek fesatçılara ve fırsatçılara göz açtırmadıklarını *Târîh-i Selânikî* etraflıca kaydetmektedir.²⁴

Sadrazamların riyasetinde akdedilen Çarşamba divanları doğrudan İstanbul'un idaresiyle ilgilidir. Çarşamba günleri İstanbul ve Bilad-ı Selase (Üsküdar, Galata, Eyüp) kadıları sabahın erken saatinde başlarında örfî kavuk arkalarında erkân kürkü ile sadrazamın Bâb-ı Âsafî'deki divanhanesine gelirler, İstanbul ve Eyüp kadısı sadrazamın sağına, Galata ve Eyüp kadıları soluna otururlar ve genellikle İstanbul'un iâsesi, güvenliği ve asayişî etraflıca konuşulur, dava ve şikâyet sahipleri dinlenirdi. Öğle yemeğinden sonra divan dağılırdı. Çarşamba divanı sadrazamın sefer münasebetiyle İstanbul'da olmadığı zamanlarda sadaret kaymakamı başkanlığında toplanırdı.²⁵

²⁴ Selânikî, *Târîh*, s. 616-17.

²⁵ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 140.

İstanbul'da tabii afetlerin, büyük sıkıntıların yaşandığı zamanlarda padişah ve sadrazamın sıkıntı yaşanan yerlere fiilen gittikleri, tedbirler aldıkları ilgililere yoğun emirler verdikleri Osmanlı vekayinamelerindeki kayıtlardan takip edilmektedir.

İstanbul Kadısı ve Şehrin İdaresi

Doğrudan İstanbul'un yönetimi söz konusu olduğu zaman elbette ki en yetkili kişi İstanbul kadısıdır. İstanbul'un asayişine, hukuki, beledi ve kısmen de idari işlerine bakan ve bunlardan birinci derece sorumlu yetkili olan İstanbul kadısı terfi edince kazasker ve şeyhülislam olmakta idi. Dolayısıyla kadılık, gerek protokoldeki mevkisi itibarıyla gerekse de yetki ve sorumlulukları açısından en üst seviyede bir ilmiye makamıdır. Payitahtın sorumluluğunu üstlenen İstanbul kadısının medrese tahsili görmüş, medresenin temsil ettiği dünya görüşüne sahip bu anlayışla şehri idare eden bir kimse olmasının ne anlama

9- Sadrazam ve sadaret kethüdası (Brindesi)

geldiği hususu etraflıca değerlendirilmesi gereken bir noktadır.

1453'te fetihten hemen sonra teşkil edilen İstanbul Kadılığı, esas itibarıyla İslam-Türk kaza sistemine dayanmakta idi. Ancak İstanbul kadısı, başkent kadısı ve devamlı olarak padişah ve sadrazam ile doğrudan irtibat hâlinde olması sebebiyle imtiyazlı bir konum ve teşkilata sahip idi. İstanbul büyük şehir olarak "İstanbul ve Bilad-ı Selase" adıyla birbirinden bağımsız dört kadılık olarak teşkilatlanmıştı. Tarihî yarımada veya suriçi,

10- İstanbul'un fetihten sonraki ilk kadısı Hızır Bey ve oğlu Sinan Paşa (Şekaiik)

11- İstanbul'un ikinci kadısı Molla Hüsrev (Şekaiik)

İstanbul Kadılığı'nı, surdışından Çatalca ve Silivri'ye kadar olan yerler Eyüp (Havass-ı Refia) Kadılığı'nı, Beyoğlu'ndan Rumelikavağı'na kadar olan yerler Galata Kadılığı'nı ve Şile, Kandıra, Gebze ve Karamürsel dâhil bütün Anadolu yakasını içine alan yerler ise Üsküdar Kadılığı'nı teşkil ediyordu. Bunların dördü de mevleviyet derecesinde büyük kadılık statüsünde idi.²⁶ Evliya Çelebi, Eyüp Kadılığı'nın yetki alanı içinde 700 köy olduğunu ve 26 nahiyesinde naip bulunduğunu; Galata Kadılığı bünyesinde ise 300 köy bulunup kırk nahiyesinde 150 akçe yevmiyeli naiplerin vazife yaptığını; Marmara Adası ile Kapıdağı, Erdek ve Bandırma kazalarının da Galata'ya bağlı olduğunu; Üsküdar kazasında ise çok sayıda köyle birlikte Kartal, Pendik, Gebze, Şile ve Anadolukavağı'nda birer naibin bulunduğunu belirtmektedir.²⁷ Bu geniş alanda hukuki, beledî ve idari işlerin iyi ve etkili yürümesi için tarihî seyir içinde yirmiden fazla mahkeme oluşmuş,

²⁶ M. İpşirli, "Bilâd-ı Selâse", *DİA*, VI, 151-152.

²⁷ *Seyahatnâme*, İstanbul 1514-18, c. 1, s. 363, 432, 440, 462-463, 472; c. 2, s. 289, 293, 485; c. 5, s. 295 ve oradan naklen Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 133, 134.

bunlar bu dört kadılığa bağlı naiplikler şeklinde teşekkül etmiştir.²⁸ İstanbul'a ilk kadı olarak devrin tanınmış âlimi Hızır Bey, daha sonra Molla Hüsrev tayin olunmuştur. XV. yüzyılın ikinci yarısında peş peşe çok tanınmış âlimlerin bu makamda bulunması İstanbul Kadılığı'nın itibarını artırmıştır. 1453-1877 tarihleri arasındaki dört asırlık dönemde İstanbul'a 400 civarında kadı tayin edilmiştir ki bu durumda ortalama süre bir yıldır.

Başlangıçta bütün ilmiye, bu arada İstanbul Kadılığı'na atamaların da kazaskerin sadrazama teklifi, sadrazamın padişaha arzı ve nihayet padişahın da bunları onaylaması şeklinde yapıldığı, İstanbul Kadılığı Rumeli sınırları içinde olduğu için Rumeli kazaskerinin bu konuda yetkili bulunduğu bilinmektedir. XVI. yüzyılın

²⁸ İstanbul Kadılığı'na ait, belki dünyada hiçbir şehirle kıyaslanmayacak zenginlikte, ilk devirlerden XX. yüzyıla kadar gelen 10.000 civarında mahkeme ve kadı sicil defterlerinin bulunması şehrin bütün yönleriyle incelenmesine imkân sağlamaktadır. İstanbul Şer'iye Sicilleri Arşivi'nde muhafaza edilen bu çok değerli defterlerin mikrofilm ve dijital kopyaları TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi tarafından temin edilerek araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

sonlarından itibaren yüksek seviyeli ilmiye (mevleviyet) tayinlerinin şeyhülislamın sadrazama teklifi (işaret-i aliye) şeklinde bir değişim içinde yapıldığı bilinmektedir. Ancak diğer tayinlerde olduğu gibi bazen padişahın hatt-ı hümayun ile resen sadrazama durumu bildirmesi tarzında tayinin olması da mümkündür. Mesleklerin iyice belirgin hâle geldiği XVI. yüzyıl ortalarından itibaren İstanbul Kadılığı'na Mekke, Bursa ve Edirne kadılıklarından tayin yapılmış, mazuliyet sonrasında İstanbul'dan Anadolu Kazaskerliği'ne geçiş olmuştur. Daha sonra yetmiş ve görev bekleyen ilmiye adaylarının çoğalması üzerine paye ve bilfiil uygulamasına geçilince önce birden fazla aday İstanbul kadısı payesini alır, bunlardan kıdemli birisi bilfiil İstanbul'a kadı olurdu. Beklemekte olan çok sayıdaki adayı bir ölçüde memnun etmek için başvurulmuş diğer bir yöntem ise İstanbul Kadılığı da dâhil olmak üzere mevleviyetlerin bir yıl süre ile verilmesi idi. En önemli memuriyetler arasında bulunduğu İstanbul kadılarının tayin ve azilleri Osmanlı tarihlerinde daima kısa veya uzun haber olarak verilmiştir.

İstanbul Kadılığı 500 akçe yevmiyeli büyük mevleviyetlendendi. Kendisinin yüzyıllar boyunca maaş ve gelirlerinde çok önemli değişiklikler olmuş, ancak ana gelir kaynakları, bakmış oldukları davalardan, çok çeşitli muamelelerden ve miras taksiminden (kısmet-i belediye) aldıkları ücretler olmuştur. Kanunnamelerle belirlenen bu ücretlerden fazla alan kadılar hakkında Divan-ı hümayuna şikâyetler yapıldığı görülmektedir. XVIII sonu-XIX. yüzyıl başlarında İstanbul kadılarının aylık 500 kuruş atiyeleri olduğu²⁹ ve bunun Enderun Hazinesi'nden verildiği anlaşılmaktadır. Mazuliyet döneminde ise XVI. asır sonları ve XVII. yüzyıl başlarında 120, bazen taltifen 200 akçe verildiği, daha sonraki dönemlerde ise kendilerine bazı kazaların arpalık olarak tahsis edildiği, ancak çoğunlukla kendileri İstanbul'da oturup arpalığı olan kazaya bir naip gönderdikleri bilinmektedir.

Fatih Kanunnâmesi'ndeki teşrifata göre, büyük mevleviyetlerden olan İstanbul kadısı defterdarın önüne oturur ve beylerbeyilerle eşit olurdu. Ayrıca cülus, kılıç alayı, cenaze, mevlit, bayram, sünnet düğünü merasimlerinde birinci derece protokol arasında yer alırdı. Elkabı da "Akzâ kuzâti'l-müslimîn..." ile başlayan kadı elkabının gelişmiş şekli idi. Kıyafet olarak divan, merasim ve toplantılarda arkalarına erkân kürkü, başlarına ise "örf" denilen kavuk giyerlerdi. İmzası isminden sonra "el-Kâdi bi-medîne-i Kostantiniyye"

12- İstanbul kadısı (d'Ohsson) veya İstanbul efendisi (Costumes l'Empire Turc, 1821)

şeklinde olmuştur. Nitekim 1600 tarihli narh defteri arkasındaki imza "Osman b. Mehmed el-kâdi bi-dâri's-saltanatî's-seniyye Kostantiniyyeti'l-mahmiyye" şeklindedir.

İstanbul'un çok yönlü ve çeşitli adlî-hukuki, idari-beledî ve inzibati işleri ve meseleleri yanında ticaret, finans, esnaf ihtilaflarının incelenmesi ve halli için mercî İstanbul Kadılığı idi. Kadı, bütün bu ağır sorumluluğun bir başkente layık şekilde idaresi ve çözümünde çok geniş personeli dışında sadrazam ve yeniçeri ağası gibi iki yetkili ile işbirliği halindeydi ve devamlı yardım ve destek alıyordu.

İstanbul'daki ticaret, sanat, maliye ve finans konularındaki iş hacmi ve ihtilafların mahiyeti hakkında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan İstanbul kadıları ve onlara bağlı naiplere hitaben çıkmış olan ve İstanbul Ahkâm defterlerine kaydedilmiş binlerce hüküm mevcuttur. Bununla ilgili bir neşir ve tahlilde,³⁰ 134 çeşit İstanbul esnaf birliği ile bunlara ait alım satım, kethüdalık, dükkân açma ve adedi, ustalık, kalfalık, çıraklık, gedik ve intikali, narh, imalat, çalışma-istihdam, kiracılık, ücret, vergi, hayvan kesimi, muhtesip vs. nizamları ve bunların tatbikinde karşılaşılan ihtilaflara dair İstanbul'da kadı ve naiplere çıkmış hükümlere yer verilmiştir.

29 BOA, C.ADL, nr. 5661, 5546, 5417, 5200.

30 Ahmet Kal'a v.dğr. (haz.), *İstanbul Ahkâm Defterleri: İstanbul Esnaf Tarihi I*, İstanbul 1997.

13- İstanbul'un ve İmparatorluğun yönetim merkezi Topkapı Sarayı (Fossati)

14- 1524-1533 yılları arasında İstanbul kadılığı yapan Molla Sadî Çelebi (Şekâik)

Şehirdeki iktisadi sebepler başta olmak üzere çeşitli amaçlarla yapılan sayımlar ya bizzat İstanbul kadısı ya da görevlendirdiği kimselerce gerçekleştirilirdi. Bunun daha ilk dönemlerden beri yapıldığı bilinmektedir. Nitekim fetihten kısa bir süre sonra 1478'de İstanbul kadısı Muhyiddin Efendi ve Zaim Mahmud tarafından yapılan İstanbul sayımı büyük değer taşımaktadır.³¹ Bu nevi sayımların ihtiyaç ve zaruretlere çerçevesinde zaman zaman yapıldığı görülmektedir. XVI. yüzyıl sonlarında İstanbul kadısı Bayramzade Zekeriya Efendi'nin böyle etraflı bir sayım yaptığı bilinmektedir.³²

Adli-hukuki konulara ve davalara bakmak hususunda, İstanbul'un 27 mahkemesinden birisi olan ve doğrudan İstanbul kadısına bağlı İstanbul Bab Mahkemesi yoğun bir şekilde çalışmakta ve kadının yükünü hafifletmekte idi. Bu mahkemenin başında kadının yardımcısı olarak Bab naibi bulunurdu.

İstanbul kadısı, denetimi (nezareti) doğrudan kendilerine şart koşmuş bazı vakıflar dışında kendi kaza sahasına giren bütün vakıfların işlerine ya tabii görev olarak ya da kendisine hitaben çıkan bir ferman sebebiyle bakardı. Nitekim bununla alakalı bir neşriyatta,³³

³¹ TSMA, nr. E. 9524.

³² Zeki Arıkan, "Şeyhülislam Zekeriyya Efendi'nin İstanbul Sayımı (985/1577-78)", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri, Bildiriler*, haz. Mübahat S. Küttükoğlu, İstanbul 1989, s. 59-57.

³³ Ahmet Kal'a v.dğr. (haz.), *İstanbul Ahkâm Defterleri: İstanbul Vakıf Tarihi I*, İstanbul 1998.

vakıflarla ilgili konular arasında vakıf yerlerin kiraya verilmesi, icareteyn ve icare-i vahide usulleriyle, vakıf yerde kiracılık, vakıf yeri tasarruf, istibdal, kira gelirleri, vakıf mukataa gelirleri, vakıf muhasebesi, tevliyet, vakıf nazırı ve müfettişi, vakfa müdahale, vakıfta suistimal, para vakfı, evlatlık vakıf, vakıf tamirâtı, vakfa ait eşya ile ilgili meseleler hakkında İstanbul kadılarına ve naiplerine hitaben çıkan yüzlerce hüküm bulunmaktadır. Hemen her konuda böylesine detayı ihtiva eden İstanbul'un su dağıtım sistemi ve problemleri İstanbul'da muayyen miktarda bulunan suyun vakıf eserlerine, mahallelere, devlet ricali ve zengin konaklarına dağılımı son derece önemli ve sıkıntılı bir konu idi, bununla ilgili İstanbul kadısına hitaben çıkmış binlerce hüküm bulunmaktadır.

İstanbul Kadılığı şehrin çok yoğun ve girift meselelerinin hallinde kendisinin çok gelişmiş teşkilatı yanında Bilad-ı Selase kadıları, sadrazam, yeniçeri ağası, bostancıbaşı ve bunların personeli ile sistemli irtibat hâlinde idi. Ayrıca divanlar akdederd. Nitekim çarşamba günleri İstanbul, Galata, Eyüp ve Üsküdar kadıları sadrazam divanhanesine divan akdederdler, burada üyeler teşrifat sırasına göre oturur, tezkireci, çavuş, muhızr, kâtipler hizmet verirler, halkın şer'î ve hukuki davaları dinlenirdi. Sadrazamın serdar-ı ekrem olarak seferde bulunduğu sırada Çarşamba divanı aynı kadıların katılımıyla sadaret kaymakamı başkanlığında toplanırdı.

İstanbul kadısı, şehrin yoğun idari ve beledi problemlerinin çözümünde, halkın şikâyetlerinin hallinde daha adil ve yerinde karar verebilmek için konuyu bazen maruz olarak Divan-ı hümayundan sorardı. Şer'îye Sicilleri Arşivi'nde çok sayıda maruz defterleri bulunmaktadır. Bazen da bu maruzlar sicillerin belirli bir kısmına kaydedilmektedir.

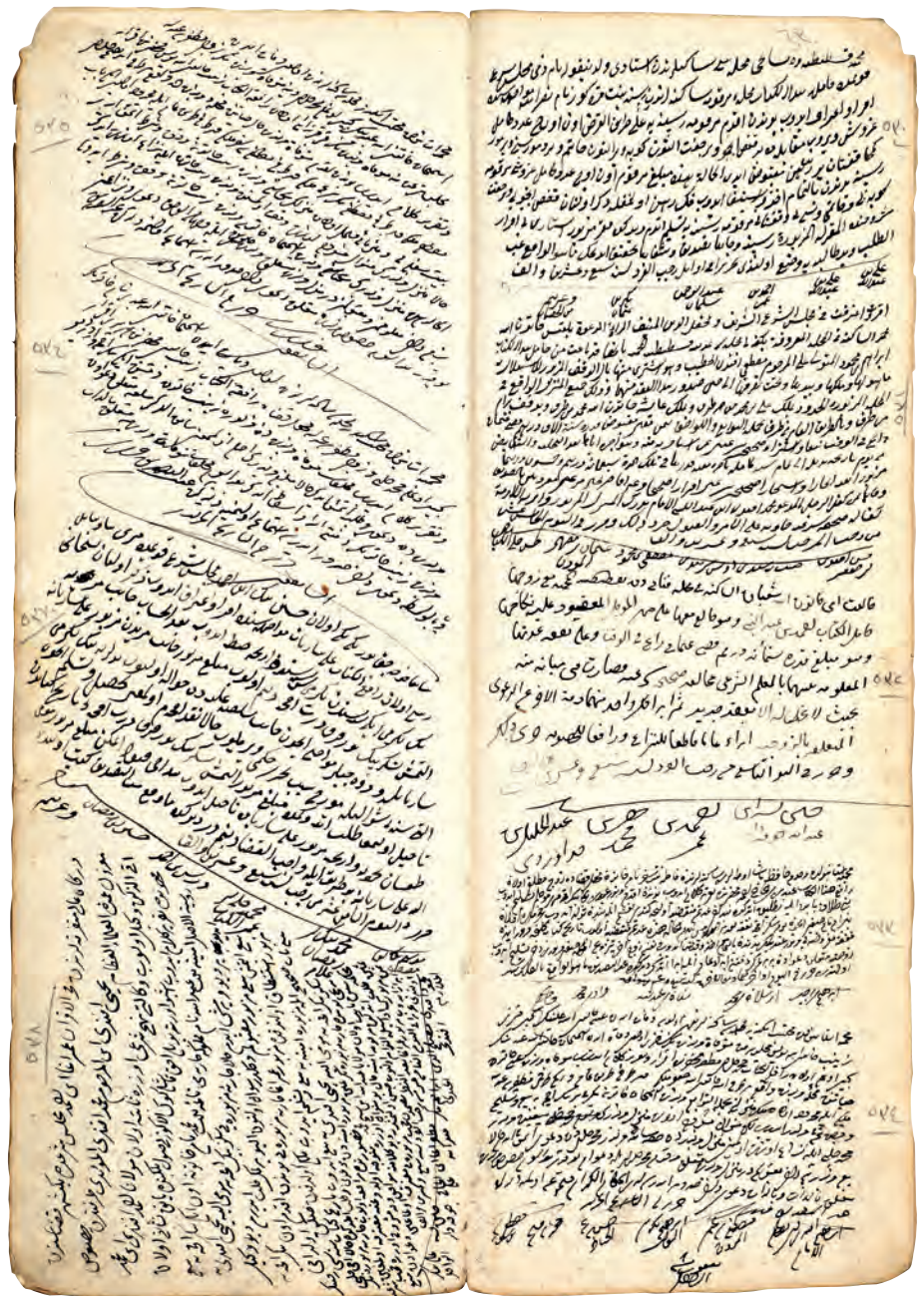
İstanbul kadıları zamanlarının büyük kısmını çarşı ve pazarlarda, esnaf teşkilatında, vakıfların bulunduğu mahallerde geçirirlerdi. 1764 senesinde İstanbul kadısı Tokadî Ebubekir Efendi'nin İstanbul esnafıyla yaşamış olduğu bir olayı tarihçi Şemdanîzade Süleyman Efendi şöyle açıklar: Eminönü'nde Yeni Cami ve Mısır Çarşısı bina olduğunda İstanbul'a gelen şekerin evvela bu çarşıya gelip oradan esnafa satılması karşılığında Mısır Çarşısı aktarları bu külliye vakfına 7.000 akçe vermeyi kabul etmiş ve bu konuda padişahattan hatt-ı hümayun almışlar. İstanbul esnafı ise "Şekeri tacirlerden doğrudan biz alırız" diye Mısır Çarşılı aktarlar ile anlaşmazlığa düşmüşler. İstanbul kadısı huzurunda dava görüldüğünde, kadı önceki hatt-ı hümayunu teyit edip bu konuda hüccet ve ilam vermiş. Dokuz defa, her İstanbul kadısı değişikliğinde konu mahkemeye intikal etmiş ve her seferinde Mısır

15- Şeyhülislamlık yapan Kemalpaşazâde (sağda) (Şekâik)

Çarşılılar haklı görülerek ellerine senetler verilmiş. Bunlar her saltanat değişikliğinde de ellerindeki hatt-ı hümayunu tecdit ettirmişler. Böylece Mısır Çarşılılar beş defa hatt-ı hümayun, dokuz defa hüccet, yedi defa da ilam almışlarken Tokadî Ebubekir Efendi'nin İstanbul Kadılığı sırasında şekerci esnafı Mısır Çarşılılar aleyhine tekrar dava açtığında, Tokadî Efendi, "Bey' u şirâ şer'de îcab ve kabuldür, şer'an kimesne men' olunmaz. Gerek attarlar gerek şekerciler hangisi bezirgân ile bazar eder ise şirâ anındır." diye hükmedince, Mısır Çarşılı aktarlar ellerinde olan çok sayıdaki hatt-ı hümayun ile hüccet ve ilamları kadıya göstermişler. Tokadî Efendi "Şer'in hilâfına vârid

olan evâmir ve senedât ile hüküm ve amel olunmaz." deyince Mısır Çarşılı aktarlar doğru Sadrazam Mustafa Paşa'ya varıp ellerindeki hatt-ı hümayun, hüccet ve ilamları çıkararak, "Kadı efendi hilafına cesaret etti." deyip kadıdan şikâyette bulunmuşlar. Sadrazam hiddetlenerek İstanbul kadısını Paşakapısı'na davet edip "Bu ne gûne hükümdür ve beş kıt'a hatt-ı hümayunu lağvetmek ne demektir? Senden evvel gelen kadılar şer'-i şerifi bilmezler miydi? Onların senetlerini ibtal ne demektir?" deyince İstanbul kadısı Tokadî Efendi "Ben bu hükmü sizin fermanınız ile verdim. 'Şer' ile göresin' deyü buyurulmuş, şer'îsi budur. Eğer 'Nizam üzere' deyü buyurula idi,

16- İstanbul idari tarihinin en önemli kaynaklarından olan kadı sicillerinden bir örnek

nizâm-ı kadîme riayet eder idik.” diye cevap vermiş. Bunun üzerine sadrazam “Senin cevabını sâhib-i hatt-ı hümayuna telhis ederim.” deyip kadıyı kapıda bekletmiş. Sadrazam konuyu padişaha telhis ile sununca Sultan III. Mustafa “Benim muradım ta’zîm li-emrillah ve icrâ-yi şer’illâhdır.” şeklinde telhisin üzerine hattı-ı şerif yazıp sadrazama göndermiş. Bunun üzerine Sadrazam Mustafa Paşa büyük bir mahcubiyet içinde kalmış. Fakat şekerçiler ve aktarlar açık artırmada fiyatı artırır, şeker birden pahalânır düşüncesiyle, şekerçilerle aktarlar anlaşmış ve böylece ihtilaf çözülmüş.

Konuyu bu şekilde özetleyen Şemdanîzade, III. Mustafa'nın şer'î hukuka bu saygısı için “Hakk budur ki, Sultan-ı zaman Mustafa Han Hazretlerinin bu amel, sebep-i mağfireti olacağı bî-ıştibahdır.” mütalaasını bahsin sonuna eklemiştir.³⁴

İstanbul kadısının bütün bu yoğun sorumluluğu ve çalışması sırasında çok kalabalık bir personeli vardı. Bunların başında ise bab/kapı naibi, keşif naibi,³⁵ ayak naibi, çardak naibi, yağ naibi, kapan naibi, pastırma

34 Şem'dânîzâde, *Mürî't-tevârih*, c. 2/A, s. 72-73.

35 Yapılan bir şikâyet üzerine davalara bakan naiptir.

naibi, avarız naibi³⁶ gibi yardımcıları gelmekte idi. Ayrıca muhtesip, mimarbaşı, ehl-i vukuf, kassam-ı beledî, subaşı, çöplük subaşısı, kâtipler, başkâtip, vekayi kâtibi, asesbaşı, ihtisab ağası, terazici ve muhasebeci İstanbul kadısının zengin maiyetini oluşturmaktaydı.

İstanbul kadısının maiyetinde muhtesip, çok önemli bir görevlidir. *İstanbul İhtisab Kanunnâmesi*'nde görevleri etraflıca belirlenmiştir. Büyük bir nüfusa sahip olan İstanbul'da esnafın kontrolü, narhların teftiş ve tespiti,³⁷ ölçü tartı ve diğer aletlerin kontrolü hususlarında muhtesibin ifa ettiği görev çok önemlidir. Muhtesip, bu kontrolleri bilhassa kol gezme usulüyle yerine getirir. Bazen kendi maiyetiyle bazen da sadrazamın maiyetinde kol görevini yürütür. Divan-ı hümayun kararlarının kaydedildiği Mühimme defterlerinde bu konularda birçok hüküm bulunmaktadır. *İstanbul İhtisab Kanunnâmesi*'nde "İhtisab Ağası bulunanlar, ekser evkatta kol ile gezip her ne kadar terazi ve kantar ve arşın ve endaze ile ahz u itâ eder esnaf var ise cümlesinin vezn ve dirhem ve endaze ve arşınlarına bakıp noksan olanları iktizasına göre falaka ve değnek ile ta'zir ve tekdir ve değnek darbından ziyade tedibe müstahak olanları ihtisab ağası mahbesine irsâl ede..." şeklinde ifade yer almaktadır.³⁸

Asayişin Sağlanması

İstanbul'un asayiş ve güvenliği açısından yeniçeri ağasının, subaşı, asesbaşı ve bostancıbaşının görev ve hizmetleri çok önemli idi. Bostancıbaşının İstanbul'daki binalar, özellikle Boğaziçi'nin Karadeniz'e yakın yerlerindeki yalılar ve buralardaki bazı olayların bertaraf edilmesi konusunda önemli görevleri vardı. Bostancıbaşılar yangınların söndürülmesi işine yeniçeri ağasının mahiyetinde nezaret ederdi.

İstanbul'a giriş çıkışlarda kontrol çok önemliydi ve bu konuda bostancıbaşı ve ona bağlı bostancılar önemli hizmetler ifa ederlerdi. Anadolu tarafından gelenler Bostancıbaşı Köprüsü görevlilerine, Rumeli tarafından gelenler de Küçükçekmece Köprüsü'nde Bostancı Ocağı görevlilerine müracaat ederler, kimliklerini tespit ve tescil ettirmeden ve niçin geldiklerini beyan etmeden İstanbul'a giremezlerdi. İstanbul'a girdikten sonra da en kısa zamanda kendilerine kefil olan kimseleri bildirmek zorunda idiler. Kendilerine mürur tezkiresi verilir,

bununla rahat bir şekilde gezebilirlerdi. Bunların ellerinde bulunan bostancıbaşı defterleri yalıların sahipleri, mevkileri, arazileri vs. konularında çok teferruatlı bilgiler içerirdi. Bugün kütüphanelerde muhtelif bostancıbaşı defterleri bulunmaktadır Sahillerde yeni binaların yapılması, mevcut bina ve yalılardan vergi toplanması bunların denetiminde idi.³⁹

Sonuç olarak, Osmanlı cihan devletinin başkenti, kalabalık nüfusu, çok dinli ve ırklı, çok kültürlü ve âdetli yapısıyla Osmanlı'nın bir hülasası olan İstanbul, fetihten itibaren en üst seviyede gözetilen, Türk ve İslam kimliğinin kazandırılması, imarı, iskânı, güvenliği, iktisadi-içtimai nizamı ve ihtiyaçları için binlerce fermanın çıkarıldığı, düzenlemelerin yapıldığı gerçek bir dünya kenti olabilmiştir. Burada asıl yetkili ve sorumlu medrese eğitimi ile yetişmiş, ilmiye sınıfında çok yüksek mevkiye sahip İstanbul kadısı olmakla birlikte, başta padişahlar ve sadrazamlar olmak üzere pek çok yetkili içinde yaşadığı bu büyük şehre çok yönlü hizmet vermiş ve katkı sağlamıştır.

³⁶ Avarız vergisini toplayan ve vermeyenler hakkında dava açardı.

³⁷ M. S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1040 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983; M. S. Kütükoğlu, "1009 (1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları", *TED*, 1978, sy. 9, s. 1-85.

³⁸ Ziya Kazıcı, *Osmanlılar'da İhtisab Müessesesi*, İstanbul 1987, s. 78-80.

³⁹ A. Özcan, "Bostancıbaşının Beledî Hizmetleri ve Bostancıbaşı Defterlerinin İstanbul Toponomisi Bakımından Değeri", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri, Bildirileri*, haz. Mübahat S. Kütükoğlu, İstanbul 1989, s. 32-34.